

Demokrati — ett förvirrat begrepp?

Den kanadensiske professorn C.B. Macpherson har i en nyligen på svenska utgiven skrift, "Den mångtydiga demokratin", hävdad att det finns tre varianter av demokrati: den västerländska, den kommunistiska och den i u-länderna. Macpherson är en marxist, som i delvis omarxistiska termer försöker driva sin tes, skriver i denna artikel universitetslektor Birger Hagård, som närmare granskat hans resonemang. Förf. finner den kritiska analysen av Macpherson synnerligen nödvändig med tanke på att boken införlivats i kurslitteraturen i statskunskap vid Stockholms universitet. Den är ett exempel på oklarhet och kan därför väl tjäna som utgångspunkt för kritiska studier av demokratibegreppet.

Har begreppet "demokrati" fått nya dimensioner? Är det rimligt att betrakta Sovjetunionen och övriga kommuniststyrda stater eller enpartistaterna i den tredje världen som demokratier?

Får man tro en nyligen på svenska utgiven liten bok, *Den mångtydiga demokratin* (Aldus, 8:75), av den kanadensiske professorn C.B. Macpherson, blir svaret jakande. Författaren vill beteckna den västerländska demokratien som "liberal demokrati" och ställer mot detta begrepp "de klart icke-liberala system som råder i östländerna liksom de något annorlunda icke-liberala systemen i de flesta underutvecklade länderna i Asien och Afrika", som emellertid också säges ha "ett berättigat historiskt anspråk på beteckningen demokrati".

Vad gäller det historiskt berättigade anspråket på begreppet demokrati menar Macpherson, att demokratien ursprungligen var en klassangelägenhet och innebar "den tidigare förtryckta klassens styrelse eller en styrelse i dess intressen". Ungefär samma innebörd har begreppet demokrati i östländerna och u-länderna, ehuru det från klassbegrepp vidareutvecklats till "ett humanistiskt begrepp som har vidare innebörd än klass". Macpherson går vidare och anser, att det inte är orimligt, då Marx kallar den övergångsperiod under ledning av proletariatets diktatur, vilken skulle markera omvandlingen från kapitalism till socialism, för "demokrati" — "det var helt enkelt att använda or-

det i dess ursprungliga och på den tiden normala betydelse”.

Demokratien skulle alltså enligt Marx till en början innebära ett klasstyre. Men när omvandlingen hade lett till ett ekonomiskt ”överflöd för alla” skulle det inte längre behövas något klasstyre utan människorna skulle stiga in i det klasslösa samhället. ”Befrielsen av en klass”, säger Macpherson och detta tycks vara något centralt i hans tes, ”skulle sålunda leda till humaniseringen av hela samhället via bestämda stadier och börja med att ett massproletariat övertog makten.”

Kommunistvarianten

I sin analys av den kommunistiska varianten erinrar Macpherson om att Sovjetstaten inte följde Marx' linjer. I stället för att börja som en ”klassdemokrati” fick den börja som en ”avantgardestat” i enlighet med Lenins teorier. Kan då kommuniststaterna, avantgardestater, styrda av ett enda parti betecknas som demokratiska? Nej, menar Macpherson, inte om man utgår från den ”inskränkta” betydelsen av begreppet demokrati, dvs. betraktar demokrati som en styrelseform, där majoriteten kontrollerar de styrande. Men kan en avantgardestat förvandlas till en demokrati inom ramen för ett enpartisystem?

Macpherson besvarar frågan jakande i princip men uppställer tre krav för att en enpartistat skall kunna sägas vara demokratisk också i ”inskränkt bemärkelse”, nämligen 1) att fullständig

inre demokrati råder inom partiet 2) att medlemskap i partiet står öppet för alla samt 3) att priset för inträde i partiet inte innebär krav på större aktivitet än att genomsnittsmänniskan klarar av det. ”Det verkar inte”, säger Macpherson, ”som om dessa tre villkor ännu har uppfyllts i någon kommuniststat, även om det måste medges att vi inte kan fastställa villkoren så exakt att vi kvantitativt kan pröva om de har uppfyllts eller ej.”

Macpherson kommer således fram till att i ”inskränkt bemärkelse” kan kommuniststaterna inte kallas demokratiska, och därmed skulle man kunna tro att således den kommunistiska ”demokrati-varianten” avförts från schemat. Han klarar sig emellertid ur dilemmat genom att hävda, att det vid sidan av den trängre betydelsen av begreppet demokrati också finns en ”vidare”, historiskt lika berättigad. ”Demokrati”, säger han, ”har i mycket vid bemärkelse också kommit att betyda något mer än ett styrelsesystem. Demokrati i denna vidare betydelse har alltid innehållit ett ideal av mänsklig jämlikhet, inte bara lika möjligheter att klättra upp för samhällsstegen utan också en sådan jämlikhet som endast helt kan förverkligas i ett samhälle där ingen klass kan dominera eller leva på andras bekostnad.” Erkänner man en sådan uppfattning, menar Macpherson, framstår avantgardestatens demokratiska anspråk ”i en annan dager”. Overallt, där ”omständigheterna är sådana att inget steg kan tas

mot" jämlikhetens samhälle "utom genom avantgardets åtgärder, kan avantgardstaten kallas demokratisk, så länge den förblir trogen sina syften".

U-landsvarianten

U-ländernas vision av demokrati överensstämmer varken med den västerländska demokratien eller det demokratibegrepp, som formulerades av Marx och Lenin. Den går tillbaka enligt Macpherson på det gamla demokratibegreppet, uppfattningen om "demokrati som en styrelse av och för det förtryckta folket". För u-länderna, säger han, har politisk tävlan tätt sig lika "onaturlig" som ekonomisk konkurrens. I u-länderna har det varit fråga om snarare en nationell revolution än en klassrevolution mot kapitalismen. Det behövs en lång period av kapitalackumulering och vidare finns det ett behov av att skapa en lojalitet, som genomsyrar hela nationen. Detta gynnar uppkomsten av enpartistater, starka massrörelser under ideologiskt ledarskap. Macpherson upprepar de ovan tre nämnda kraven på ett enpartisystem för att det skall kunna betecknas som demokratiskt och anser, att u-länderna bättre än kommunistländerna uppfyller villkoren. Avantgardet i u-länderna står massan närmare än vad fallet var i kommunistländerna. Och, hävdar han med en anknytning till Rousseau, vilket blir kärnpunkten för att bevisa u-landsdemokratien, avantgarderna i dessa stater uppbärs av "en relativt klasslös allmänvilja". Då

dessa system betecknas som demokratiska, är det ändamålen, inte medlen, som betonas. "Det är att låta förverkligandet av de syften som folket delar och som det sätter framför separata enskilda syften utgöra kriteriet på demokrati." Källan till sitt onda finner u-landsfolken i den "bristande jämlikheten". Världighet och frihet kan uppnås först genom en politisk och moralisk revolution, som syftar till jämlikhet. Men de accepterar inte Marx' teser om att vägen till det klasslösa samhället måste gå via klasstaten. De betraktar sig redan som klasslösa. I såväl inskränkt som vidare bemärkelse finner Macpherson u-ländernas krav på att vara demokratiska berättigade.

Den västerländska demokratien

Då Macpherson granskar alla tre varianterna "i perspektiv" tycker han sig finna ännu ett skäl för att de bör dela på beteckningen demokrati. Gemensamt för dem är nämligen slutmålet: "att erbjuda betingelser för att alla medlemmar i samhället fullständigt och fritt skall kunna utveckla sina i väsentlig mening mänskliga egenskaper". Men de skiljer sig åt beträffande vilka betingelser som erfordras och vilka medel som bör användas.

Den liberaldemokratiska staten var först liberal. Införandet av demokratisk rösträtt innebar att laissez-faire-staten omvandlades till en välfärds- och regleringsstat. De demokratiska krafterna krävde att få delta i konkurrensen, in-

te att man skulle överge den liberala samhällsordningen till förmån för någon annan samhällsordning. Men välfärdsstaten "är bara en variation på det kapitalistiska marknadssamhällets tema". Det kapitalistiska samhället medför en överföring av makt från vissa människor till andra, då ägande och kapitalkontroll ligger i händerna på en minoritet. Förvärvsfriheten medför således en ojämlikhet. I kommunist- och u-länderna offras en del av de politiska friheterna i nu-läget för en vision om större frihet och jämlikhet i framtiden. Egendomsförvärvet stämmer inte överens med dessa länders uppfattning om mänsklig frihet och lika mänskliga rättigheter.

Kan de liberala demokratierna bevara de värden av frihet och individualism, som är de mest uppskattade, frågar Macpherson? Ja, kommunistrevolutionerna och revolutionerna i u-länderna kan paradoxalt nog bli en räddning för den västerländska livsstilen, blir hans svar. Tävlan med de icke-liberala värdena kan tvinga västerlandet att befria sig från det liberala kapitalistsamhällets dilemma, förvärvsmoralen. Det kapitalistiska marknadssamhället, konkurrenssamhället, har uppstått på grund av att man uppfattat tillståndet av knapphet i förhållande till obegränsade begär som permanent. Men tiden är inne för att göra sig av med knapphetsmoralen. "Vi behöver inte längre den obegränsade förvärvsfrihetens sporre. Vi producerar redan, åtminstone i de mest

utvecklade kapitalistländerna, mer varor och mer nytt kapital än vi vet vad vi skall ta oss till med. Och i en mycket nära framtid kommer vårt problem att vara inte att förmå människor att arbeta utan att finna något att göra för dem, inte att utnyttja knappa medel på det mest effektiva sättet utan att börja återställa de mänskliga värden som har blivit undertryckta under kampen mot den materiella knappheten."

Den nya statskunskapen

Macphersons lilla skrift är utan tvivel läsvärd. Den stimulerar till eftertanke och motsägelse, vilket väl också torde vara ett av motiven för att den införts i kurslitteraturen i statskunskap vid Stockholms universitet. Det finns emellertid också en risk, att den okritiske läsaren med hull och hår anammar Macphersons ofta grumliga tankegångar och inte genomskådar ihålligheten i hans bevisföring.

Den moderna statskunskapen strävar efter långtgående generaliseringar, vittomfattande politiska teorier för att kunna förklara den politiska utvecklingens fenomen. Den nya inriktningen av forskningen har särskilt kommit att intressera sig för att uppställa system, som gör det möjligt att förklara skeendet också utanför västerlandet — det traditionella arbetsfältet. Det är naturligt att man vidgar blickfältet och i hög grad inriktar sig på de för den politiska vetenskapen i huvudsak jungfruliga områdena i den tredje världen och även

att man i det sammanhanget blir beredd att anlägga nya aspekter på kommunistvärlden och försöker att passa in den på rätt plats i schemat. Genom sin nya approach har den moderna statskunskapen fått nya dimensioner och en praktisk användbarhet, som kanske aldrig tillförne, vilket bl.a. klargöres av *Göran Hydén* genom hans påpekande av den nya vetenskapens ställning i Afrika.

Det är inte förvånande, att de nya betraktelsesätten främst emanerar från USA. På grund av USA:s ställning i världspolitiken har det funnits ett behov hos politiska bedömare att få hjälp med förståelsen av skeendet i kommunistvärlden och i den tredje världen. I USA har det också funnits forskningsresurser av en storleksordning, som vi inte ens kan drömma om i Europa och allra minst i Sverige, där forskningen sedan länge sitter på undantag. Detta betyder emellertid också, att de amerikanska statsvetarna inte bara inspirerat de europeiska, de har också i huvudsak kommit att dominera synsättet hos de senare. I Sverige har *Hans Meijer* eftertryckligt understrukt faran av ett sådant beroende. Det synes också som om en av de allvarligaste bristerna i den statsvetenskapliga forskningen och debatten i vårt land för närvarande är, att man så totalt kommit att rikta blickarna västerut, medan kännedomen om och intresset för forskningen i särskilt Tyskland och Frankrike så gott som helt lyser med sin frånvaro.

Om än den nya approach från statsvetarnas sida, som kommit att utvecklas under det senaste decenniet, ter sig i hög grad inspirerande, får man likväl inte blunda för de faromoment som finns. I strävan efter långtgående teoretiska konstruktioner finns det en uppenbar risk, att omdömena kan bli så allmänt hållna, att de får snudd på meningslöshet. Det står också klart, att frestelsen för den starkt politiskt övertygade att försöka bevisa sina tesers riktighet i allmänna och svepande formuleringar kan bli övermäktig. Strävan efter att komma fram till en viss lagbundenhet i skeendet kan ibland leda till att resonemangen får något av mytologi över sig.

Marxisten Macpherson

Inte minst det senare är en anklagelse, som i stor utsträckning synes drabba Macpherson. Han är en marxist som i delvis omarxistiska termer försöker förklara riktigheten av sin tes.

Macpherson är på det klara med att användningen av begreppet demokrati i traditionell statsvetenskaplig betydelse från början gör det närmast till en omöjlighet att under en och samma benämning ställa den västerländska demokratien, kommunismen och u-ländernas styrelsesystem. Han uppställer tre kriterier, som vi sett, för att ett enpartisystem skall kunna anses demokratiskt. Naturligtvis är det diskutabelt, om dessa tre kriterier skall anses tillfyllest. Men låt oss anta, att vi accepterar dem.

Är det då möjligt att kvantitativt mäta, om demokrati på de anförda betingelserna skall kunna sägas vara för handen i kommunistländerna och u-världen? Macpherson inser svårigheterna härvidlag men drar inte helt konsekvenserna av detta erkännande. För Sovjets och kommunistländernas vidkommande medger han, att demokrati som styrelseform inte kan sägas existera. När han undersöker, om kriterierna för demokrati finns i den tredje världens enpartisystem, konstaterar han generellt, att dessa "mer närmar sig ett uppfyllande av dessa villkor" än kommuniststaterna. Man kunde då vänta sig en bevisföring utifrån de tre objektiva kriterier, som han ställt upp, men detta sker inte. I stället försöker han leda sin tes i bevis från helt andra och subjektiva utgångspunkter, av renodlat marxistisk karaktär. Revolutionerna i de nya staterna har inte varit klassrevolutioner och de nya staterna är i allmänhet inte klasstater. Och därför skulle de stå demokratien nära! Från objektiv utgångspunkt är Macphersons resonemang naturligtvis ohållbart. I stället för att utifrån sina egna kriterier söka komma fram till, om enpartistaterna i den tredje världen i "inskränkt bemärkelse" är demokratier eller inte, lånar han en tes från sitt resonemang om demokrati i "vidare bemärkelse" för att få till stånd en bevisföring.

Och även om det skulle vara svårt att kvantitativt mäta Macphersons tre kriterier för demokrati i en icke-kom-

munistisk enpartistat, och även om resultatet sannolikt blir, att vi inte kan säga, att demokrati som styrelsesystem är för handen i dessa länder, borde Macpherson likväl kunnat föra en ganska intressant diskussion på denna punkt. Trots allt vet vi ändå en del om hur dessa politiska system verkar. Det finns åtskilliga givande undersökningar att referera och ventilera.

Demokrati i vidare bemärkelse?

När Macpherson inte kan leda i bevis att demokrati i "inskränkt bemärkelse" är något gemensamt begrepp för de tre varianterna utan endast finns i det västerländska samhället, försöker han föra in vad han kallar för en ny dimension som sannerligen inte är särskilt originell. Han frågar, om inte demokrati i "vidare bemärkelse" är för handen i såväl västerlandet som kommunistvärlden och den tredje världen. Vilken är då hans definition på demokrati i denna vidare bemärkelse? Den är förvisso inte klart formulerad men det framgår att han därmed synes avse begreppet "jämlighet" i marxistisk mening, som endast kan realiseras i "ett samhälle där ingen klass kan dominera eller leva på andras bekostnad".

Sedan länge har detta betraktats som en alltför stor förenkling av problematiken. Den danske statsvetenskapsmannen och socialdemokraten *Alf Ross*' stringenta analys av demokratien, "*Varför demokrati*", har länge bildat skola i Skandinavien. Han betraktar försök i

Macphersons anda att uppställa en enda enkel princip, "frihetens idé" eller "jämlighetens idé", som en missförstådd förenkling av problemet. Demokratiens innebörd kan inte reduceras till en enkel formel.

Beträffande den problematik som Macpherson försöker göra gällande skriver Alf Ross redan för drygt tjugo år sedan: "Benägenheten att göra jämlikhetsidén till en grundläggande demokratisk idé är kanske också stundom uttryck för en — medveten eller omedveten — politisk tendens. Man söker ett stöd åt jämlikhetskravet genom att göra det till en beståndsdel av demokrati." Tankeklarheten kräver emellertid, oavsett egna värderingar, att den idén hålls utanför idén om demokratin som politiskt system. Jämlikhetskravet är i stället starkt förbundet med socialismen men har absolut ingenting att göra med den politiska demokratin. Man kan vara demokrat utan att vara socialist. Begreppet socialism ligger på intet sätt i begreppet demokrati. Eller för att direkt citera Alf Ross: "Demokratin är lika litet med nödvändighet förbunden med socialismen som med dess motsats liberalismen (den kapitalistiska näringsfriheten) men kan å andra sidan enligt sitt begrepp lika väl förenas med var och en av dessa innehållsmässiga ideologier." Jämlikheten som begrepp behöver alltså inte ha något med demokratin att skaffa. Den är inte något för den politiska demokratin säreget. Alf Ross har uttryckt sa-

ken än klarare: "Jämlikhet innefattar jämlikhet i såväl politisk makt som politisk vanmakt, likhet såväl i frihet som i ofrihet. Även de många, som utan politiska rättigheter av något slag är underkastade ett självhärskardöme, är likställda."

En fråga återstår. Skulle det tjäna statsvetenskapens intresse, skulle det bli lättare att förstå demokratiens problematik, om man trots allt accepterade Macphersons tolkning av demokratin i "vidare bemärkelse"? Har numera jämlikhetskravet av det slag som Macpherson för fram blivit så allmänt godkänt, att hans tes kan antas som utgångspunkt? Svaret måste bli nej. Med Macphersons vaga definition blir resultatet i praktiken, att det blir de styrande som genom sina *uttalade* avsikter avgör om ett system är demokratiskt eller inte. Hans diffusa tal om en allmänvilja, uttryckt av en elit — rousseauanska tankegångar som han framför allt förknippar med u-länderna, ger naturligtvis möjlighet till hur vidsträckta tolkningar som helst. Ytterst få regimer torde hävda annat än att de har folkets bästa för ögonen, en elit syftar till att på sikt göra folket fullmyndigt — genom olika åtgärder vill man uppnå mognad hos folket etc. Med ett sådant resonemang blir varje s.k. utvecklingsdiktatur demokratisk, vare sig det gäller Guinea, Egypten eller Grekland. Från samma utgångspunkt blir det svårt att hävda annat än att också det nazistiska Tyskland var en demokrati. Ledningen häv-

dade, att det var fråga om en folkstat, att man syftade till att förverkliga den "sanna" demokratien etc. Blir inte resultatet, att varje system, som gör anspråk på att företräda "folket", att "totalt" tillvarata dess intressen, också med Macphersons språkbruk måste kallas demokratiskt? Vilka system hävdar motsatsen? Alltså, flertalet politiska system i världen är demokratiska, det sovjetryska likaväl som det grekiska, det etiopiska likaväl som det i Canada eller Tanzania. M.a.o. följer vi Macpherson, reduceras begreppet "demokrati" till att bli liktydigt med en styrelse praktiskt taget vilken som helst.

Naturligtvis är Macpherson som marxist inte beredd att acceptera sådana följder av hans vidlyftiga demokratibegrepp. Man kan då vända på saken och fråga, om den konservative, som alltigenom är skeptisk mot hans jämlikhetstanke och menar att en klass kan ersätta en annan som härskande men att det alltid kommer att finnas människor i positioner ovanför andra — som kanske i likhet med *Milovan Djilas* hänvisar till "den nya klassen" i Sovjet — men likafullt är benägen att acceptera kompromisser och samförstånd för att nå politiska lösningar, om denne konservative verkligen är demokrat i "vidare bemärkelse"? Uppenbarligen inte enligt Macpherson. En svensk eller brittisk konservativ är alltså mindre än en kommunist eller afrikan i TANU, Tanzanias enhetsparti, demokrat i "vidare bemärkelse".

De anförda exemplen torde visa att Macphersons vidare demokratibegrepp är odugligt för att nå några vetenskapliga resultat. Inte heller kan de ge någon ytterligare klarhet i den politiska diskussionen. Macphersons begrepp är enbart subjektivt. För att tala med Alf Ross sprider det enbart förvirring.

Det historiskt berättigade

Svagheten i Macphersons resonemang framstår också tydligt, då han för att applicera demokratien på marxistiska eller rousseauanska modeller hänvisar till det "historiskt berättigade". Han utför trollkonsten att sammanställa demokrati med vad han kallar den antika synen på demokrati. Men denna var trots allt mera komplicerad än vad Macpherson vill antyda. Den grekiska demokratien urartade stegvis och förvandlades på sina håll till den extrema demokrati, det pöbelvälde, för vilket både Platon och Aristoteles varnade. Just den extrema varianten upphöjes emellertid av Macpherson till allmän norm. Till detta kommer, vilket Macpherson borde ha tänkt på, att antiken på det hela taget stod främmande för tanken på det klasslösa samhället. Vad proletariatet i Grekland önskade var ett rollbyte och ingenting annat. Det skall också påminnas om att Roms demokrati blev den kapitalistiska demokratien, som ägde bestånd till dess att de militära ledarna tog makten från såväl storfinansen som folkförsamlingarna och därmed etablerade en ny styrelseform.

Överflödssamhällets villkor

Ligger det då ingenting i Macphersons tankar om att vi är på väg ifrån knapphetens stadium in i överflödets samhälle och även politiskt-filosofiskt bör dra konsekvenserna av detta? Ingen skulle väl vilja förneka detta. Men Macphersons tankegångar är inte särskilt originella. Kraven på ökad frihet och medmänsklighet har sedan lång tid tillbaka stimulerat den ideologiska debatten i västerlandet. Frågan har knappast gällt målet utan snarare medlen. Vill Macpherson helt avskaffa den privata äganderätten? Han säger det inte rent ut men det vore en logisk konsekvens av hans marxistiska premisser. Och detta är inte något särskilt konstruktivt bidrag. Det alternativet har länge stått klart för människorna i västerlandet — och förkastats. Ingenting säger, att allmänägda företag inger människorna någon högre känsla av frihet och människovärde. Gruvarbetarna i LKAB torde i vart fall inte göra det, om vi får tro att det ligger något bakom Sara Lidmans aktuella skildring.

Den konstruktiva debatten om humanisering av människans villkor, om möjligheterna att höja den enskildes människovärde, har i stället inriktats på konkreta förslag till medinflytande och breddning av ägandet. Det är detta som ligger bakom t.ex. de kristliga demokraternas strävanden att införa "industriell demokrati" i Västtyskland. En

lag från 1952 reglerar i detalj arbetslagarnas medbestämmanderätt och en livlig debatt pågår om hur man skall gå vidare på den inslagna vägen. I Frankrike står man inför problemet att förverkliga de Gaulles tanke att "i företaget förvandla löntagarna till delägare". Idéerna drivs med stor intensitet framför allt av vänstergaullisterna Valon och Loichot. Den senare som förknippas med begreppet "pankapitalism" vill konkret tvinga företagen att utge gratisaktier till löntagarna i proportion till självfinansieringsvolymen. Förvandlingen av löntagarna till delägare framställs som ett alternativ, som är överlägset både kommunismen och kapitalismen och som skall göra slut på de öst-västliga motsättningarna och skapa en grund för en gemensam handläggning av u-landsfrågan. I Storbritannien och i Sverige har de konservativa lanserat idéerna om "ägardemokrati". Konkreta förslag har senast presenterats i utkastet till ett nytt partiprogram.

Det förefaller som om Macpherson vore helt okunnig om denna intensiva debatt i Västeuropa och om de praktiska reformer, som redan förverkligats. Där har han ett direkt svar på sin anklagelse mot västerlandet. Men en reformering inifrån av det liberal-kapitalistiska systemet passar självfallet inte in i Macphersons mönster. Hos honom anpassas terrängen efter den marxistiska kartan.